

בס"ד

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

אוניברסיטת בר-אילן

דף שבו ע י

פרשת ויחי, תשע"ו
מספר 1150

בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חשיפת "קלטות" של מנהיגים אחרי פטירתם חיים דוד מימרן

הורים רבים מתלוננים על כך שהמילים הראשונות שאמר הפעוט שלהם היו: "לא רוצה!". זו אכן "טרגדיה חינוכית". אמנם ההורים מבקשים לחנך את ילדם לעצמאות כבר מגיל צעיר, אולם הם מרגישים מבוכה מול מה שנראה בעיניהם כגילוי מוקדם של עצמאות יתרה של ילדיהם. במובן מסוים, מנהיגים עשויים למצוא את עצמם במציאות דומה: מצד אחד הם מצפים מהמונהגים שבחסותם שיגלו תבונה ויצירתיות בביצוע משימותיהם, ומצד שני הם מרגישים קצת מבוכה מגילויי עצמאות יתרה של מונהגים, שלא שאלו את דעת מנהיגיהם או שחשבו אחרת מהם.

שלושה מודלים ביחסי מנהיג – מונהג:

ביחסים שבין מנהיג ומונהג אפשר למצוא שלושה מודלים מרכזיים: האחד הוא זה שנכנה "נער שליחויות". המונהג מבטל את דעתו בפני דעת רבו, הן במטרות הן בבחירת האמצעים להשגתן. הורים ומנהיגים אחדים נוטים להעדיף את האפשרות הזו, שכן יש בה נאמנות מוחלטת של חניכיהם לדרך שהתוו בפניהם, ככתבה וכלשונה. חניכים מסוג זה משמשים כידו הארוכה של מי ששלח אותם, וכל כולם רק ביטוי של שולחיהם. חז"ל הגדירו כך את דמותו של אליעזר עבד אברהם: "שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים"¹.

המודל השני ביחסי מנהיג – מונהג הוא זה של מונהגים שיודעים לקלוע למטרה הרצויה של מנהיגיהם, אף על פי שבדרך הביצוע הם לפעמים נאמנים פחות להנחיות המנהיג. זהו מודל שנכנה אותו בשם "המשימתי". הדוגמה המובהקת למודל כזה היא של בצלאל בן אורי, האדריכל הראשי של המשכן. אמנם משה הנחה אותו כיצד לבנות את המשכן, אך בצלאל בחכמתו הבין קצת אחרת ממה שזכה לברכת רבו, כדברי חז"ל:

בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים, הלך משה והפך, ואמר לו: עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו: משה רבינו, מנהגו של עולם - אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים, ואתה אומר: עשה לי ארון וכלים ומשכן! כלים שאני עושה - להיכן אכניסם? שמא כך אמר לך הקדוש ברוך הוא: עשה משכן ארון וכלים. אמר לו: שמא בצל א-ל היית וידעת!²

המודל השלישי ביחסי מנהיג – מונהג הוא של מונהג שנכנה בשם "עצמאי". סימן ההיכר שלו שהוא "בורה מליבו ותולה ברבו". אם להשתמש באנאכרוניזם בקריאת הפרשה לאור האקטואליה, נוכל

* חיים דוד מימרן דוקטורנט בתולדות ישראל, אוניברסיטת בר אילן.

¹ יומא כח ע"ב. הנאמנות המוחלטת לתורת האב או הרב מסייעת, ללא ספק, בשימורה של תורה זו ובהפצתה ברכים, אולם היא מנטרלת כמעט לחלוטין את האופציה של פיתוחו הלימודי-אישי של מפיץ תורת רבו, בבחינת "שְׁמַנִּי נִטְרָה אֶת הַפְּרָמִים פְּרָמֵי שְׁלִי לֹא נִטְרָתִי" (שה"ש א:ו).

² ברכות נה ע"א.

לומר שפרשתנו חושפת בפנינו תמליל מתוך "קלטות" של יעקב אבינו סמוך לפטירתו. אחת מהן אכן הייתה במציאות, והאחרת אינה אלא המצאה דמיונית של מפרסמה.³

בתמליל ה"קלטת" הראשונה נאמר שיעקב אבינו כינס את כל בניו ערב מותו, ופרס בפניהם את צוואתו האחרונה. היה חשוב לו מאוד לחזור ולהבהיר באותו מעמד, לדורו ולדורות, שבניו שמעון ולוי לא פעלו בשליחותו בהריגת אנשי שכם. יעקב אבינו לא הסתפק בגינוי שנאמר מיד לאחר המעשה: "עכרתם אתי להבאישני ביישוב הארץ בפנעני ובפרזי ואני מתי מספר ונאספו עלי והפוני ונשמדתי אני ובייתי" (בר' לד:ל). הוא ראה לנכון לשוב ולגנות את המעשה, ולנתק את עצמו מכל זיקה אפשרית אליו. וזאת משתי סיבות: האחת - משום שהגינוי בסמוך למעשה עלול היה להיתפס כחשש שהתברר למפרע כלא מוצדק. והסיבה האחרת - שתיקתו של יעקב במשך כל השנים עלולה הייתה להתפרש כהסכמה שלו, לפחות בדיעבד, למעשה בשכם. יעקב, שחשש שמא ייחסו לו אחרי מותו **מחשבות ומעשים שלא כדין**, ביקש להבהיר את דעתו על מעשה שמעון ולוי בקול ברור וחד משמעי: "בְּסֹדֶם אֵל תִּבְא נַפְשֵׁי בְּקִהְלָם אֵל תִּחַד כְּבֹדִי" (שם מט:ו).

ה"קלטת" השנייה שהיא, כאמור, פרי דמיונו של מפרסמה בלבד, נחשפה אחרי קבורתו של יעקב אבינו. האחים, שחששו מנקמה אפשרית מצדו של יוסף אחיהם, פנו אליו באמצעות גורם מתווך, וכך מתואר שם (נ:טו-יז):

וַיָּרְאוּ אֶחָי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהָשִׁיב יָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הַרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ. וַיֹּצִיּוּ אֵל יוֹסֵף לֵאמֹר אָבִיךָ צָוָה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פֶשַׁע אֲחֵיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גָּמְלוּךָ וְעַתָּה שָׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱ-לֹהֵי אָבִיךָ, וַיִּבְרַךְ יוֹסֵף בְּדַבְרָם אֱלֹהֵי.

האחים סברו שהדרך היחידה למנוע מיוסף לנקום בהם היא לגייס את דמות יעקב אביו, שספק רב אם היה מודע למכירת יוסף. הם המציאו⁴ סיפור שלא היה ולא נברא, מתוך כוונה טובה לשמור על שלומם ואולי גם על האחוה ביניהם. במקרה זה סברו האחים ששאלת הנאמנות למקור ולאמת ההיסטורית נדחתה מפני ערך השלום.

לעתים, תלמידים מייחסים לרבים אמירות שלא היו ולא נבראו. לרוב נעשה הדבר אחרי מותו של רבם (כך שאינו יכול עוד להגיב על דבריהם), ומתוך אמונה שגם אם לא אמר דברים אלו ממש, ראוי היה שיאמרם...! ואכן, האתגר הגדול בלימוד תורה טמון ביכולת של הלומד גם לשמר את התורה שהורישו לו אבותיו ורבותיו וגם לחדש בתורה מעצמו, ואין זה פשוט כלל ועיקר. על רבי אליעזר בן הורקנוס מסופר שהקפיד מאוד שלא לומר "דבר שלא שמע מפי רבו מעולם".⁵ יחד עם זאת, באחת ההזדמנויות, כשנשא דרשה בפני חבריו, אמר "דברים שלא שמעתן און מעולם".⁶

לאור כל האמור, נשאלה שאלה בהלכה: האם רשאי אדם לייחס את פסיקתו ההלכתית האישית לפוסק גדול, כדי שדבריו יתקבלו באוזני שומעיו, שכן אם יאמר אותם בשם עצמו דבריו לא יתקבלו?⁷

בהקשר זה מעניין לקרוא מה שכתב הרב מאיר מזוז (נאמן ס"ט), ראש ישיבת "כיסא רחמים" בבני ברק, על מה שנעשה מאחורי הקלעים במערכת ההוצאה לאור שברשותו:

...כמה תלמידים שיהיו בריאים, מוסיפים וגורעים... כל אחד לפי כבודו ולפי מעלתו, ואחר כך כל התלונות נופלות עלי. ואם היה עורך אחרון ואחראי ניחא... ובמחזור ראש השנה דידן בערבית ובשחרית נדפס: "והא-ל הקדוש נקדש בצדקה" עם הערה למטה: הדל"ת בקמץ "ואין לשנות" ע"כ. הקורא התמים לא יבין מה טעם הקפידא רבתי "ואין לשנות". אולם כך היה מעשה: קבלתי דפי הגהה נקדש הדל"ת בפתח, והגהתי בקמץ ע"פ הכתר ותנ"ך ברויאר. חזר הדף לעורך שני ותיקן בפתח. חזר אלי ותקנתי בקמץ. ושוב פעם פתח-קמץ פתח-קמץ עד

³ היה מן הראוי לעסוק כאן גם בצוואת דוד כפי שהיא מופיעה בהפטרה, אבל מגבלות המקום אינן מאפשרות זאת.

⁴ רש"י: "אביך צוה, שינו בדבר מפני השלום, כי לא צוה יעקב כן שלא נחשד יוסף בעיניו".

⁵ סוכה כח ע"א.

⁶ אבות דר"נ נוסחא א פ"ו. וראו מהרש"א חידו"א ברכות כז ע"ב: "אבל מצינו בכמה דוכתינ דגם דבר שלא שמעו מרבם אמרו חכמים מסברא ואפשר לומר דדבר שאינו מסברא לא אמרה רבי אליעזר בשם רבו כיון שלא שמע מפיו וק"ל".

⁷ רבי אברהם גומבינר ("מגן אברהם" על השולחן ערוך, או"ח סימן קנ"ו) הסתפק בדין זה. ראו גם מסכת כלה פרק א הלכה כד: "האומר דבר בשם חכם שלא גמרו ממנו, גורם לשכינה שתסתלק". הרחבה נוספת ראו גם שולחן ערוך, יו"ד סימן רמ"ב, כ"ד; הש"ך שם; אנציקלופדיה תלמודית, ערך "כבוד רבו", כרך כ"ו, עמ' תשכ"ד, הערות שם.

שהתפקדן כל חוליות שבשדרה (פקפק = ר"ת: פתח קמץ פתח קמץ). לבסוף כתבתי: ואין לשנות. כלומר: מספיק לבלבל את המוח, מה עשו הגאונים? הדפיסו בגוף הספר: "ואין לשנות".⁸

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
 כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>
 כתובת המייל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' עמוס פריש
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁸ הר"מ מזוז, **אסף המזכיר**: קונטרס המערכות, בני ברק תשע"ד, עמ' 11 - 12.